

րական աշխարհիս տրտմութենէն՝ և երևակայական զուարճալի աշխարհի մը մէջ կը մոցընէ։ Ոճոյ վայելչութեամբ՝ կարապետ մ'է վոլդըր Սգոդի, պարզ, փափուկ և հանճարեղ զուարճաբանութեամբ՝ Չերվանդէսի, Մոլիերի և լաֆոնդէնի. զուարճաբանութիւն մը՝ որով այս չորս բանաստեղծքս գերազանցեցին ամեն դարուց և ամեն ազգաց մատենագիրները։ Արիոստոյ գրեց նաև կատակերգութիւններ և երգիծաբանութիւններ, այլ այնչափ չյաջողեցաւ ասոնց մէջ՝ իր ներողամիտ և գրեթէ անտարբեր բնավորութեանն համար. Տանդէի պէս չհարրստացուց ազգային գաղափարաց գանձը. սակայն իր գրագիտութեան պիտանի գրուածքն՝ ունին նաև բարոյական և քաղաքագիտական օգտակարութիւն մը, որով ազատեց իտալական դպրութիւնը, մանաւանդ զուարճաբանութիւնը՝ այն ցածութենէն՝ յոր շատ անգամ կ'ինկնար։ Ինչ և իցէ՝ մեծ բանաստեղծ մ'է Արիոստոյ, և շատ աւելի վեր քան ինչ որ սովորաբար դատուի։ — Պեռնի (1536) ոչ նշանաւոր որպէս Արիոստոյ, նոյնպէս անուանի է զուարճաբանութեամբ։ — Իսկ երկրորդական կարգի քերդոք և արձակաբանք են, Պուլտրայի (1449-1514), Սաննաձարոյ (1458-1530), Պիպիոնոյ (1470-1520), Դրիստիկոյ (1478-1550), Կուիտիլլոնի (1480-1541), Մոլցա (1489-1544), Բեռն. Դասոյ (1493-1569), Ալամանի (1495-1556), Տելլա Գազա (1503-1556), Աննիբադ Գարոյ (1507-1556)։ Բանաստեղծից մէջ արժանի է յիշատակութեան և տիկինն վիկտորիա Գոլոննա, Բեսզարայի մասնիչ կոմսին կինն. վերոյիշեալ բանաստեղծներէն վերագասելի է իր ազնիւ և ստոյգ սիրոյ երգերովը։

Կը շարունակուի։

Բարոյական և քաղաքական տնտեսւորութիւն։

(Տես էրես 72։)

ՎԵՇՏԱՍՏՆԵՐՈՐԴ ԽՕՍԵԿՑՈՒԹԻԿՆ

Ապրանաց գիրք կանոնադրեալ է ընծայութեան և խնդրոյութեան համեմատ։

Գումարման նախընթաց շաբաթը շատերուն ակնկալութեան համեմատ չեղան բաները, այլ բազմաց կարծածէն աղէկ անցան։

Գործաւորներէն քիչ անձինք թողեր գացեր էին երկիրը վասն զի ապրուստի սղութիւնը Գաղղիոյ մէջ ընդհանուր եղած ըլլալով՝ ամենայն սպառմունք ամենուրեք նուազեր էին. գործաւոր մը մէկ տեղէ ուրիշ տեղ երթալով՝ ուր անձանօթ էր, աւելի քիչ բաղդ կրնար ունենալ զբաղանք գտնելու. առնոր միայն աւանէն դուրս ելեր էին՝ որոնց ծնողքնին ուրիշ տեղ ըլլալով կրնային յուսալ այս նեղութեան ժամանակէն ազատիլ 'ի ծոց իրենց ընտանեացը։ Որով շատ քիչ գործաւորք հրաժարեր էին իրենց ձեռակերտի աշխատութիւններէն. երկրին ուրիշ ամենայն արուեստները նեղութեան մէջ էին և աշխատաւոր ոչ միայն չէին ուզեր՝ այլ և արձրկեր էին. գալով զբաղանաց զոր շատերը գտեր էին 'ի Միւրըպոյ՝ առժամեան զբաղանք էր հասարակութեան վեհանձնութեամբը և բարեկեցիկ կալուածատեարց մարդասիրութեամբը մտածուած կարօտ ընտանեաց հաց տալու համար. պէտքը դադրելով կարելի չէր ալ աւելի երկնցնել այս զոհերը։

Ուստի ամենքը գործատան բացուելը լսելուն պէս վազեցին 'ի ձեռագործարան. շատ քիչ գործաւորք պակսեցան գալու. վաճառուց փնտրուուիլը քիչցեր էր և գիները չէին բարձրացած։ Այսպիսի պարագայից մէջ տեարը չէին կրնար առաջուան չափ գոր-

ծաւոր պահել, այլ աշխատութեանց ընդհատման ժամանակ ձեռագործարանին մէջ բարեկարգութիւններ ըրեր էին որով ծախքերնին կը նուազէր. այնու կը յուսային իրենց նախանձորդներէն աւելի չափ ունենալ և դիւրին դուռն բանալ արդիւնաբերութեան: Այս յոյսը գործաւորաց վրայ ունեցած կարեկցութեան հետ յարակցելով մտքերնին դրին ամեն ներկայացողներն ընդունելու, 'ի բաց տաւալ քանի մը խեղ բնաւորութեամբ անուղղայ անձինք:

Միւս կողմանէ վաճառման ներկայ գնոյն և հին գնոյն մէջ եղած տարբերութիւնը չէր ներեր որ Պ. Լընուար և Տիւպիւիտոն նոյն ռոճիկը տան՝ ինչ որ էր հացի պակսութենէն առաջ. իմացուցին գործաւորաց այս պատճառները, որ արդէն Տիւբրէի խօսակցութիւններովն ըստ բաւականի հասկանալի եղեր էին իրենց. ուստի այս նուազումը ցաւեր արթնցուց, բայց տրտունջ չի պատճառեց. արդէն իսկ կ'ենթադրէին և ամենայն դր աշխատութիւն ունենալուն վերայ գոհ՝ երջանիկ կը համարէր ինքզինքն այն պայմանով իսկ ստանալուն վրայ:

Այս գոհութիւնն ուրիշ պատահարով մ'ալ աւելցեր էր. ցորենի նորածնութիւն եղեր էր՝ շաբաթ օրը վաճառանոցին մէջ նախընթաց անգամներէն աւելի զգալի, և գուշակել կուտար թէ քիչ ատենէն աւելի ևս պիտի աժընար: Երկրորդ օրը վարժանոցին մէջ Տիւբրէի սովորական ունկնդիրքը սպասած ժամանակնին այս բանիս վրայ կը խօսակցէին. և կը ջանային այն իրաց յարմարցընել Տիւբրէի արտադրած սկզբունքը: Տիւբրէ երբ հասաւ՝ սկսաւ ուրախակցութեան քանի մը խօսքեր ըսել ունկնդրաց օրական պատահարաց վրայ. և վերջին գումարման նիւթը շարունակելու վրայ էր՝ մինչդեռ Միքայէլ Դէրրիէն խօսքը կտրեց այս հարցմունքով.

— Պ. Տիւբրէ, ըսաւ, կատարելապէս հասկըցանք ինչպէս իրաց գնոյն միշտ

'ի սովորական գին միտելն, և թէ ինչպէս առատութիւնն ու սակաւագիւտութիւնն փոփոխելի կ'ընեն ընծայութեան և խնդրողութեան մէջ եղած կապը. բայց հիմա դէպք մը կայ առջևնիս զոր չենք գիտեր ինչպէս զուգահեռել այս սկզբան հետ. և այս է. Գաղղիոյ մէջ եղած ցորենի քանակը կը նուազի օր ըստ օրէ, միշտ սպառումն ըլլալուն համար, և հետզհետէ աւելի պիտի նուազի ինչուան որ հունձքն հասնին. սակայն հակառակ այն սկզբան որ իրաց գինն ըստ առատութեան կը պակսի և ըստ նուազութեան կ'աւելնայ՝ ահաւասիկ ցորենի գինը երկու ա. միսէ 'ի վեր կ'աժընայ. քանակը կը քիչնայ և գինը կ'իջնէ. ինչպէս բացատրելու է այս բանս:

— Շատ դիւրին է, Միքայէլ. ցորենոյ առատութիւնն ու սակաւագիւտ ըլլալը ըստ կամս շինուած վաճառուց նման չէ, որոնց ըլլալուն կամ չըլլալուն նկատմամբ առ ժամս անհանգիստ կ'ըլլանք միայն, որովհետեւ ամեն օր աշխատանք կ'արդիւնաբերի. ընդ հակառակն ցորենը տարին մէյմը կը հնձուի և անիկա պէտք է բաւէ բոլոր տարւոյն համար. ուրեմն ցորենոյ քանակը մէկ ժամանակի մէջ տրուելով համեմատական է որչափ ժամանակի համար որ պիտի ծառայէ. այսպէս հնձոց ժամանակ՝ երբ հնձուած ցորենն ամբողջապէս ցորենատունն էր՝ արդեամբ նուազագոյն էր քան ինչ որ հիմա. վաճառողի ան աւանդուան եղածը տարւոյ մը համար բաւական էր, մինչդեռ հիմակուան մնացածը առ առաւելն երկու ամսուան պէտքը լեցընելու կը բաւէ. արդ որովհետեւ դրսէն շատ ցորեն բերուած է, մնացած քանակն համեմատութեամբ բազմապատիկ է:

— Իրաւացի է, Պ. Տիւբրէ. կը տեսնեմ որ բանի մը քիչութեանը կամ առաւելութեանը յարգը դիտնալու համար բաւական չէ այնմ ինչ քանակով դտնուիլը, այլ գլխաւորապէս պէտք է դիտնալ թէ այնչափ քանակով որչափ պէտք պիտի լեցուի:

— Աս ալ կ'ըսեմ, վրայ բերաւ Տիւրքէ, որ ցորենոյ գնոյն ճիշտ կանոնաւորին ինչպէս նաև սպառելի ամենայն իրաց, ընծայողութեան և խնդրողութեան կապն է քան թէ շատութիւնը կամ քիչութիւնը: Յորենոյ գնոյն յանկարծական փոփոխութիւններն որ կը հանդիպին ստէպլայսմադէկ ապացոյց է. այսպէս 1845էն 'ի վեր հունձքը չափաւոր է և սպառման բաւական չէ. բայց մարդիկ չէին ուզեր հաւտալ, որով խնդրողութիւնը չշատնալով՝ ցորենոյ գինը առանց զգալի աւելնալու մնաց. միւս կողմանէ 1846ն եղած պարտուց հատուցումը տրուեցաւ հունձքը վաղահաս ըլլալով, որ գրեթէ սովորականէն ամիս մ'առաջ հասեր էր. բայց ասկէ հետեւեցաւ որ այս վերջին հունձքը տասուերկու ամսուան տեղ՝ տասուիրեք ամսուան պէտք էր բաւեր՝ որ դժուարին էր:

Ի սկզբան տազնապը քիչ եղաւ այս նկատմամբ. ցորենին վաղահաս և ատուքահատ ըլլալը խաբէական վատահուծիւն մը ազդեր էր. սակայն ամառան տաքութիւնը շատ սաստիկ ըլլալով և շուտ վերայ հասնելով, և որովհետև խոնաւութիւն չէր ծրծած՝ գնել ուզողները չափաւոր գին տուին, և չափելու ժամանակ ինչ որ տեսալին վերայ չահեր էին, առաւելաւն հանդերձ կորսընցողին քանակին վերայ. նախ և առաջ ոչ որ ուզեց հաւտալ հնձոց անբաւական ըլլալուն, վասն զի մարդիկ գէշ պատրաստականութիւն մ'ունին խաբուելու, մանաւանդ ամենին չեն ուզեր հաւտալ բնական դիպուածոց, և յանցանքն իրենց նմանեացը վրայ կը ձգեն:

— Բայց, Պ. Տիւրքէ, ըսաւ Լէոնարտոս. ինչպէս կարելի է որ մեր մէջը հացի նուազութիւն ըլլայ. Գաղղիա սպառածէն շատ աւելի բերք առաջ կը բերէ և ապահով է որ յաջող տարիներու մէջ երկու երեք տարի իւր բնակիչները սնուցանելու չափ բերք կ'արդինարբերէ:

— Շատ մեծ և վտանգաւոր սխալման

մէջ ես, և եթէ երկրագործ ըլլայիր այսպէս չէիր մտածեր. դու կը կարծես թէ Գաղղիա ամեն տարի սպառածէն շատ աւելի բերք կը բերէ. արդ ի՞նչ կ'ըլլայ այդ աւելորդ ցորենը. կարծեմ թէ գետ չեն նետեր, և ոչ իսկ կ'այրեն:

— Դուրս չե՞նք մի խաւեր:

— Առանց ապացուցի կը խօսիս, Լէոնարտ. բայց ես կ'ապացուցանեմ քեզի 41 տարիէ 'ի վեր տէրութեան կողմանէ մեծաւ խնամքով հաւաքուած վկայագիրերով. արդ հաշիւ ընելով կը գտնենք որ այս 41 տարուան շրջանին մէջ Գաղղիա 18,450,000 եկտոլիար ցորեն դուրս դրկած է, և 55,750,000 եկտոլիար ներս ընդունած է. համեմատելով յաջող տարիներու մէջ դուրս խաւածը՝ ձախորդ տարիներու մէջ ներս ընդունածին հետ, կը գտնենք որ 41 տարուան մէջ միջին հաշուով, տարին 909,756 եկտոլիար դուրս խաւեր է. աս ասանկ ըլլալով ինչպէս կարելի է ըսել թէ Գաղղիա սպառածէն շատ աւելի բերք կը բերէ, մինչդեռ պէտքը լեցընելու համար հարկ է որ ամեն տարի դրսէն միջին հաշուով 900,000 եկտոլիար բերել տայ:

— Ամենին չէինք կարծեր, ըսին հանդիսականներէն շատերը:

— Ահաւասիկ ասոնք ստոյգ ապացուցութիւնք են, վասն զի պաշտօնական վաւերագրութիւն ունին. հիմա կուան ժամանակա հաւաստի է թէ Գաղղիոյ մէջ ցորենի սպառումը տարին 120 միլիոն եկտոլիար է, յորմէ 'ի բաց հանելով սերմանացանութեան համար կարևոր եղածը, գրեթէ 330,000 եկտոլիար պէտք է օրական գործածութեան համար. ուստի Գաղղիա միջին հաշուով 41 տարիէ 'ի վեր 900,000 եկտոլիար ներս ընդունելով՝ կը տեսնէք որ պէտք ունի ժողովրդեան գրեթէ եռօրեայ ապրուստին համար ամեն տարի դրսէն ցորեն առնելու:

— Ըստ այսմ, ըսաւ Սոփոն, Գաղղիա իր գործածութեանը համար բաւական ըլլալիք ցորեն չի հաներ:

— Ոչ, Սոփոն. չի կրնար բովանդակ

բնակչացն ապրուստին բաւեցընել, եթէ նաև իր գաւառներէն շատը ցորենին նուազութիւնն ուրիշ ուտելեօք լեցընելու ըլլան. բայց սակայն անցողաբար այս ալ կ'իմացընեմ քեզի թէ Գաղղիոյ 37 միլիոն բնակչաց մէջէն 26 միլիոնը միայն ցորենի հաց կ'ուտեն. 11 միլիոնը կ'ապրին հաճարախառն ցորենով, հաճարով, գարիով, սև ցորենով, եգիպտացորենով, շագանակով, գետնախընձորով և քանի մ'ուրիշ ալիւրախառն նիւթերով: Ինչ որ ալ ըլլայ, այս զանազան սպառմանց հաշիւը բըռնելով Գաղղիա սովորական ժամանակ գործածած ցորենէն քիչ մ'աւելին ունի: Ահաւասիկ՝ օրինակ իմն, ինչ որ կը յառաջագոյն շատ մը տարիներէ 'ի վեր եղած դիտողութիւններէ. սովորական ժամանակ տարեկան հունձը 11 օրուան ուտելիքի յաւելուած կը շնորհէ բոլոր Գաղղիոյ համար. չափաւորապէս յաջող հունձը մը՝ հնգետասանօրեայ, յաջող հունձը՝ քսանուերկու օրուան համար. իսկ ամենայաջողը՝ երեսուն ու վեց օրուան համար, և քիչ անգամ աւելի: Չախորդ տարիներն ալ համեմատութեւն գրեթէ նոյնչափ նուազ կու տան, ուստի յաջող տարեաց աւելի տալուն համեմատ ձախորդ տարիները պակաս կու տան:

— Սակայն, վրայ բերաւ Սոփոն, ու մանք կ'ըսեն թէ երկու երեք տարուան բաւելու չափ աւելցուք կը մնայ. բայց կը դիտցուի արդեօք յաջող և ձախող տարիներուն տարբերութիւնը:

— Այո, կը դիտցուի. վասն զի ամեն բան կը յիշատակուի, և այս նկատմամբ եղած դիտողութիւնները կ'ապացուցանեն թէ մենք անչափապէս լաւագոյն վիճակի մէջ ենք քան զմեր հայրերը: Ատեն մը գրեթէ ամեն երկու տարի մէյմը սով կը տիրէր Գաղղիոյ մէջ:

— Ինչպէս կարելի է, աղաղակեցին հանդիսականք:

— Այս այսպէս է, բարեկամք իմ. երկուտասաներորդ դարուն մէջ 51 սով կը համրուի: Անգղիոյ մէջ 1049էն ինչ

չուան 1355, որ է ըսել 306 տարուան ընթացքի մէջ 121 սով կը համրուի: Այսօրուան օրս մշակութեան զարգացմամբ վիճակնիս շատ աւելի հանգիստ է. դիտուած է որ մէկ դարու շրջանին մէջ գրեթէ 50 տարի յաջող կամ սովորական հունձը կը հանդիպի, 30 չափաւոր, 10 ձախող և միայն 10 ամենաձախող: Կը տեսնէք որ նախախնամութիւնը կը բարեխառնէ գէշ տարիները աղէկներու հետ. կ'ուզէ միայն հասկըցնել մարդկանց թէ ինչպէս նախատեսութիւնն օգտակար է. Սուրբ գրոց եօթը գէր և եօթը նիհար կովերուն պատմութիւնն է. վասն զի դիտելով կը տեսնենք նաև որ աղէկ հնձոց շրջանէն ետքը չափաւոր հնձոց շրջանը կը յաջորդէ:

— Բայց, Պ. Տիւբրէ, ըսաւ Վիէոլէն, որովհետև Գաղղիա սովորական ժամանակի մէջ սպառածէն քիչ աւելի կ'արդիւնաւորէ, ինչպէս կարելի է որ միջին հաշուով դրսէն 900,000 եկտոլիտը ցորեն առնելու պէտք ունենայ:

— Վասն զի ցորենը միայն մեր ապրուստին համար չենք գործածեր, այլ նաև կենդանիք սնուցանելու համար. առատ տարիներ երբ ցորենն աժան է՝ պահելու տեղ մեծ մաս մը ուրիշ բաներու կը գործածուի. գարեջրոյ գործատունք, զտարանք, մրուրի և նաշիհի գործարանք շատ ցորեն կը գործածեն:

— Անիրաւութիւն է, յարեց Վիէոլէն. պէտք չէ թողուլ որ մարդու ապրուստին ծառայածը ուրիշ բանի գործածուի:

— Սխալդ պիտի տեսնես, Վիէոլէն. գարեջրոյ գործատունք, զտարանք, մրուրի և նաշիհի գործարանք, և այլն, են ընդհակառակն երաշխաւորութիւն ընդդէմ սովոյ. որչափ աւելի ըլլան՝ այնչափ աւելի երաշխաւորեալ ենք: Կը տեսնեմ որ կը դժուարիք հաւատալու՝ բայց հիմա կ'ըմբռնէք: Երբ երկրի մը մէջ այս գործարաններէն շատ կան, ցորենոյ մշակութիւնը կը կանոնաւորի զանոնք զբաղեցնելու համար, վասն զի ամենքը կը մշակեն՝ երբ ապահով են

թէ պիտի ծախուի. ուստի անոնք վաճառման յաւելուածոյ դիւրութիւն մը տալով ցորենը կ'աճեցնեն: Բայց եթէ հացի նուազութիւն վրայ գալու ըլլայ՝ ամենայն սպառումն բաց 'ի հացէն շուտ կը պակսի. ցորենով աշխատող գործատունք կը դադրին գործելէ, ևս առաւել որ ցորենոյ սղութիւնը կ'աւելցընէ իրենց արդիւնաբերութեց գինը. անանկ ատեն իրենց պէտք եղած սովորական ցորենը ապրուստի գործածելի կ'ընեն: Կը տեսնէք ևս որ այս ինչպէս ուրիշ պարագայից մէջ՝ լաւագոյն երաշխաւորութիւնը հաստատեալ է ազատ կարգաւորութեան վերայ, որով ամեն բան իրեն բնական ընթացքին մէջ ըլլայ:

— Կը սկըսիմ հաւատալ, Պ. Տիւրբէ. բայց որովհետեւ Գաղղիա կանոնաւորապէս սպառածին չափ չի յառաջբերէր՝ ինչո՞ւ համար աւելի չեն մշակեր. շատ երկիրներ կան որ կրնան ցորեն բերել և չեն տնկեր:

— Պարզ պատճառի մը համար, վիէտնէն. վասն զի ցորենի՝ ինչպէս նաև ամեն բանի համար խնդրողութիւնն է մշակութիւնը սահմանող, վասն զի տընկելը ծախելու համար է. եթէ ցորեն բերել տալը բան մը չափէր՝ պէտք եղածէն շատ աւելին կը մշակուէր փճացընելու վտանգաւ հանդերձ: Բայց որովհետեւ 17 դր. եկտոյլիտր միջին գինը՝ որ սովորական տարեաց գինն է, ծախքերը միայն կը գոցէ, մշակողը չեն յորդորուիր իրենց բերքը շատցընելու, վասն զի այն ատեն ընծայութիւնը խնդրողութենէն աւելի ըլլալով՝ վաճառման գինն ալ ծախքերնին չիգոցեր. ևս առաւել չիգոցեր այս նոր բերող ծախքեր շատցընելով առաջ գալուն համար: Լաւագոյն երկիրները ցորենի համար կը մշակուին. աւելի ցորեն ստանալու համար ստորնագոյն երկիրներու պէտք է դիմել և աւելի աշխատիլ ու պարարտացընել: Մէկ պատճառ մը միայն կրնայ շարժիչ ըլլալ ցորենին շատնալուն, որ է Ժողովրդեան աճիլը, որով

նոր խնդրողութիւն կը յառաջագայի և թող կու տայ մեծամեծ զոհեր ընելու:

Ուրիշ պատճառ մ'ալ արգելք կ'ըլլայ այս արդիւնաբերութեան շատնալուն, այսինքն թէ ծախքերը շատցընելով՝ օտար երկիրներու հետ կերպ մը նախանձաւորութեան իյնալ՝ որ աւելի աժան ցորեն կրնան առաջ բերել, ուր ցորենի համար անբուռ մեծահարուստ երկիրներ կան, և խնդրողութիւնն ալ նուազ է ու աշխատութիւնն աժան: Այն ատեն տեղափոխութեան ծախիւքն հանդերձ այս ցորենները քան զմերը լաւագոյն հաշուով կը ծախուին մեր վաճառատեղեաց վրայ. մեր ցորենն մշակողքը կրնան փճանալ, դադրիլ ցորեն առաջ բերելէ կամ նուազ քանակով արդիւնաւորել: Ըստ այսմ՝ սովորական պիտոյից համեմատ արդիւնաւորելով գոհ կ'ըլլանք, ձախորդ տարեաց պակասը թողլով յօտարաց լեցընել:

— Մեր մշակողներն իրաւունք ունին, ըսաւ լէոնարտ, վասն զի վերջը վերջը՝ շահերնին սպառողաց հետ կից է. սակայն եթէ օտարին արդիւնաւորութիւնը կրնայ բաւական ըլլալ մեզի հանդիպած պակասը լեցընելու, ինչպէս կ'ըլլայ որ այս տարի Գաղղիա ցորենը պակսեցաւ:

— Այս ալ սխալ կարծիք է, լէոնարտ. ուտեստը կրնան առ ժամանակ բաւական ըլլալ, բայց ցորենն երբեք պակսած չունի, և ոչ իսկ պակսելու մօտ եղած է:

— Ինչո՞ւ ուրեմն ցորենի գինն այնչափ բարձրացաւ:

— Վասն զի ամենքը վախցան, և փոխանակ մտածելու վախէ բռնուեցան: Արտունձքէն ետքը ցորենի եկտոյլիտրը 20 ֆրանքով կը ծախուէր. քանի մ'ա, միս ետքը 36 ֆրանքով կը ծախուէր, և փետր. ամսոյն մէջ 48 ֆրանքով՝ վախ ըլլալուն համար. վասն զի հունձքը ոչ թէ սպառելու մօտ էր նոյեմբերի մէջ, իսկ փետրուարի մէջ՝ ամենեւին: Բայց ինչ կը հանդիպի ձախորդ հնձոց ժամանակ. ամենքը վախով կը պաշարուին:

կը վախնան թէ ցորենը պիտի պակսի կամ սուղ պիտի ծախուի և իրաւցընէ պէտք եղածը կը ջանան սուղցնելու համար: Կ'ուզեն շահ ընել այն ժամանակին երբ գինը շատ բարձր չէ և պաշար դիպել. վաճառանոցները կը վազեն և յանկարծ խնդրողութիւնը մեծապէս կ'աւելնայ, ինչպէս որ խուռն բաղմուծիւն կար վերջին վաճառահանգիսին, բազմագոյն ևս պիտի ըլլայ յաջորդաբար. վասն զի ամենքը վախենին մէկ-մէկու կը հաղորդեն և ձայները չըջան ընելով կը կուտակին. ցորենն և ևս կը սուղնայ և հետզհետէ աւելի սաստիկ սովոյ ժամանակ կտոր մը հացի համար ամեն ունեցածնիս ալ կու տանք:

— Յայտնի է, ըսաւ Անդրէաս. առաջին բանն ապրիլն է. սակայն ես միշտ կը կարծէի թէ ցորենի գինը պակսելուն համեմատ կը շատնայ, և թէ կիսով պակաս ըլլալուն համար կիսով կը բարձրանայ, և թէ ժողովրդեան կէսը մեռնելու վտանգի մէջ ըլլայ: Կը կարծէի նաև թէ երբ գինը կիսով վար կ'իջնէ աղէկ հունձքէ ետքը՝ ըսել ըլլայ թէ եղած ցորենը բաւական է երկու տարի երկրին սննդեանը:

— Ասիկա շատ սովորական սխալմունք է, յարեց Տիւրքէ. ցորենի գինը չիբարձրանար կամ չիջնար պակսելուն կամ աւելնալուն համեմատ, այլ մեծագոյն համեմատութեամբ. դիտելով ինչ որ հանդիպեր է շատ մը դիպուածի մէջ հասկըցուած է թէ 5 առ 100 պակսութիւնը ցորենոյ գինը կ'աւելցընէ 30 առ 100. իսկ 10 առ 100 պակսութիւնը 80 կ'աւելցընէ. 15 առ 100ը կ'աւելցընէ 150 առ 100. եթէ 20 առ 100 է պակասը՝ գինը գրեթէ եռապատիկ է. վերջապէս՝ եթէ քառորդն է՝ գինը շատ անգամ շատ աւելի է քան զբաւաւաւորիկը:

Պէտք է գիտնալ նաև որ ամենապարզ պատճառի համար իսկզբան եղածէն շատ մեծագոյն կը համարուի. և մէյմը որ խնդրողութիւնը սովորական համեմատութենէն կ'ելլէ՝ ընծայութիւնը կը նուազի. ամեն ցորեն ունեցողը

որոնք պէտք չունին վաճառելու՝ վաճառանոց տանելէ ետ կը կենան. դիտեն թէ սակաւագիւտ ըլլալովը գինը կը բարձրանայ և կ'ընտրեն աւելի սպասել որ սուղնայ, որպէս զի ծանր գնով վաճառեն: Իրենց հաշուովը ցորենը սակաւագիւտ կ'ըլլայ վաճառանոցին մէջ և բնական պատճառ մը կ'ըլլայ գնոց բարձրանալուն, որուն արդիւնքը կ'աւելնան վախի արգեանց վրայ:

— Բայց երբ ցորեն կայ, ըսաւ Անդրէաս յախուռն, ինչո՞ւ համար տէրութիւնը չըստիպեր որ վաճառանոցը ցորենէ զուրկ չիմնայ:

— Երկու հարցմունք ընեմ քեզի, Անդրէաս. Ի՞նչպէս կրնայիր որոշել թէ որոնք որ օրը վաճառանոց ապրանք տանին. յետոյ ինչպէս կը կանոնաւորէիր թէ որ վաճառանոցն երթան գնողները, և ունեցածէն որչափ քանակ պէտք է տանի. տէրութիւնը լաբիւրինթոսի մը մէջ կը ձգես՝ յորմէ կարծեմ թէ չիկըրնար ելլել: Մէյմ'ալ որ՝ ինչո՞ւ համար ստիպել կ'ուզես ցորեն ունեցողներն որ ծախեն երբ ոչ փափաք և ոչ պէտք ունին. ասանկ կը յարգես այլոց ազատութիւնը. ինչո՞ւ համար ցորենաբերը ամենուն պէս ազատ պիտի չըլլան ըստ իրենց կամացը տրամադրելու ունեցածնուն վրայ. միթէ կտաւ գործելու կամ փայտ հատանելու տեղ ցորեն բերել տալնուն համար. ան ատեն պէտք է ցորեն բերել տալը դադրեցընել. ինչ շահ կ'ըլլայ:

— Ընդհակառակն կորուստ կ'ըլլայ, կը հասկընամ. բայց եթէ այսպէս է՝ ինչո՞ւ համար տէրութիւնը գին մը չիկտրեր՝ յորմէ անդին անցնիլ չըլլայ, որպէս զի հացը միշտ ստանալի ըլլայ ազբատաց:

— Միշտ տէրութիւնը առաջ կը նետենք, և ահա նոր հարուած մը սեպհականութեան և այլոց ազատութեան: Ի՞նչ իրաւամբ կ'ուզես ստիպել զմէկը այս ինչ գնով ծախել ապրանքը՝ մինչդեռ կրնայ անոր քառորդը երեքին մէկը, առ առաւելն կէսը կրկին գնով ծախել: Եթէ կ'ուզես այս բանս ցորենի

համար ընել, պէտք է անկողմնասէր ըլլալու համար ամեն ուրիշ վաճառուց ալ ընել. բայց գիտեալ թէ ինչ կը հանդիպի. կրնամ ըսել քեզի՝ որովհետեւ փորձը Գաղղիոյ և ուրիշ երկիրներու մէջ եղած է. այնպիսի ժամանակներ երբ չէր գիտցուեր հիմակուան պէս թէ ազատութիւնը պէտք է նախընտիր համարուի մարդկանց վերաբերութեանց մէջ:

Պատմագիրը կը յիշատակեն թէ 1315ին Անգղիա սովով տագնապեալ ըլլալով երբ ուտելեաց գինը ժողովրդեան միջին դասուց կարողութենէն վեր էր, ժողովարանը վճռեց որ ուտելեաց ամեն տեսակ ապրանք չափաւոր գնով ծախուին, զոր և սահմանեց. հետեանքն այս եղաւ որ ամենայն ուտելիք փոխանակ որոշեալ գնով ծախուելու՝ առաջուրնէ աւելի սուղցան. վաճառանոց ալ ապրանք չէր գար. քիչ ժամանակ անցաւ 1348ին Եւրոպա ապականող մեծ ժանտախտէն ետքը դործաւորը առիթ առնելով իրենց ծառայութեանց գինը բարձրացնելու համար աշխատաւորաց քիչութիւնը, ժողովարանը վճռեց որ կալուած և զբաղանք չունեցող ամենայն որ 60 տարուրնէ վար պէտք էր աշխատեր որ և իցէ անձի համար որ աշխատութիւն տալ ուզէր, և առանց աւելի ուժիկ մը պահանջել կարենալու քան զնախընթաց տարիները՝ մինչև 1346:

— Ի՞նչ աղէկ ազատութիւն, ձայնարկեց Անգրէաս:

— Իրաւունք ունիս, Անգրէաս. ասիկա ազատութիւն չէ՝ այլ բռնաւորութեան յոռեգոյն տեսակը. բայց ամեն բան չըսի. ժողովարանը հրամայեց միանգամայն ամենայն հացարարաց, մսավաճառաց և ուրիշ ուտելիքներ վաճառողաց չափաւոր գնով ծախել ապրանքնին. հետեանքը նոյնպէս եղաւ. ամենքը աշխատելէ կամ ծախելէ ետ կը կենային. ժողովարանն ստիպուեցաւ ուրիշ օրէնք դնել աշխատութեանց և ամենայն վաճառուց գինն որոշելու համար. ամենն ալ անօգուտ եղաւ.

պէտք եղաւ ազատ թողուլ որ ամեն մարդ զիտցածին պէս ընէ:

Քիչ առաջ 1304ին փիլիպպոս Գեղեցիկ թագաւորն ուղեւորվ Գաղղիոյ վերայ եկած հացի սաստիկ նուազութեամբ ժամանակ ժողովուրդը դարմանել կարծեց թէ իրմէ կը կախուէր դադրեցընելը. ուստի հրամանագիր մը հրատարակեց յորում « Արդելեալ է ծախել ընդ պատժով գրաւման ստացուածոց լաւագոյն ցորենի դրուանը (le setier չափ Բարիզոյ) 40 բարիզեան դրամէ աւելի. լաւագոյն ոլոռան և գարւոյ դրուանը 30 դրամէ աւելի. լաւագոյն վարսակը 20 դրամէ աւելի, և այլն »: Միանգամայն հրամանահանեց, թէ ով որ պէտք եղածէն աւելի ցորեն ունի վաճառանոց զրկէ: Այս հրամանագրին ալ արդիւնքն այն եղաւ որ ուտելիքը օր ըստ օրէ սուղցաւ, և փիլիպպոս Գեղեցիկն իմանալով որ յուսացած վախճանին չհասաւ՝ ուրիշ մը հրատարակեց յետոս կոչելով առաջինը, և թողով որ ամենքը ուղածնուն պէս ցորենը վաճառանոց տանին և տան այն ինչ գնով որ կարելի ըլլայ:

Նոր առնեններս Գաղղիոյ մեծ խռովութեան սկիզբները վատահութիւնը նուազելով ընդհանուր պակսութիւն եղեր էր հացի. վասն զի յայտնի գիտեմք թէ այն ժամանակ հունձքը ձախորդ եղած չէր. ուտելեաց գինը չափազանց էր. Դաշնաժողովը (Convention) նոյնպէս ուղեց ամենայն վաճառուց համար վերջին գին (maximum) մը կտրել, որ քան զայն բարձր գնով ոչ ոք կարենայ ծախել. ի՞նչ կարծէք. արդիւնքը իսպառ զրկումն եղաւ, և Գաղղիա ահուդողով կը յիշէ այն վերջինը, որովհետեւ ոչ երբեք այնչափ ամեն բանէ զուրկ ու թափուր մնաց. և բանն ինչուան այն կէտն հասեր էր որ հասարակաց անձկութեան դարման մ'ընելու համար Բաժապետը (le représentant Barrière) ուրիշ հնարք չգտան բայց եթէ դաշնաժողովոյն առաջարկել յանուն հասարակաց ապրանքաց փոյթ ունեցող ընկերութեան որ « ընդհանուր պահք և քաղաքային մեծպահք մը » հրամայէ:

վասն զի վերջին զին կտրելով պէտք է միանգամայն վաճառելու և վաճառաւորաց տանելու ստիպել զմարդիկ, տնական քննութեան այցելութիւններ ընել և յարատև քննողութեան տակ ձգել զիրենք: Յայտնի է թէ ամենքը կը ծածկեն ունեցածնին՝ որպէս զի վերջին զինէն աւելի տուողներուն ծախսեն. որովհետեւ երկիրը շատ պաշար չունենալով՝ շատերը յանձն կ'առնուն որ ինչ գնով ըլլայ գնեն՝ քան թէ անօթութիւն մեռնին. երկրորդ՝ եթէ ամեն տեսակ լլկանօք և բռնութեամբ ստիպուելու ըլլան մարդիկ եղածը կտրուած գնով ծախելու՝ երկիրը կատարեալ զրկման մէջ կ'ընայ, վասն զի ամենքը կը դադրին արդիւնաբերութենէ: Ահաւասիկ ուր կը հասնինք ամեն անգամ որ կ'ուզենք բռնաբարել բնութեան օրէնքը արդարութեան և ազատութեան ճամբէն զարտուղելով:

— Յայտնի եղաւ որ հարցուցածս կաւելի չէ, ըսաւ Անդրէաս, բայց այն ատեն աղքատները հաց չեն կրնար գրտնել և սոսկալի խեղճութեան վտանգի մէջ կ'իյնան:

— Ոչ, Անդրէաս. վասն զի ընչեղք և բարեկեցիկք օգնութեան կը հասնին. բաց ասկէ՝ ընկերութիւնը զանազան հնարք մտածած է հացի կարօտութեան ժամանակ աղքատ ընտանեաց օգնելու համար. ամենէն պարզն է՝ երբ հացը մէկ գինէ մը անդին կ'անցնի պարզեալ գիրեր (bons) տալ այն ընտանեաց՝ որոնցմով կրնան հացարարներէն չափաւոր գնով հաց առնուլ, և քաղաքային հոգաբարձու ընկերութիւնը վրան կ'առնու մնացորդը վճարել. ասով կարօտ ընտանեաց պիտոյքը կը լեցուի առանց ցորենատեսարց իրաւանցն ու ազատութեանը մնաս բերելու:

— Ասկէ ադէկը չկայ, ըսաւ Լէոնարտ. վասն զի չիկրնար ըլլալ մէկը որ արդարութեան և մարդկութեան ընկերակցութիւնը տեսնելով չուրախանայ. բայց որովհետեւ իւրաքանչիւրոյ իրաւունքը մեծարելնիս կ'արգելու որ

վաճառելու՝ ևս առաւել կտրուած գնով մը վաճառելու ստիպումն չընենք մէկու, ցորենի գինը պէտք է անսահման կերպով բարձրանայ կրկին ազդեցութեանց ներքեւ, որ է ծախողաց աւելի շահելու վախն և փափաքը:

— Այս բանս չիհանգիպիր ոչ ցորենի և ոչ ուրիշ վաճառուց. ցորենը անշուշտ շատ կը բարձրանայ համեմատութեւ, վասն զի ապրանք մ'է որուն ամենքը պէտք ունին և մեծապէս կը փնտրուուի. բայց անսահման կերպով չիբարձրանար, և ահաւասիկ առաջին պատճառը. երբ հունձքը քանի մը տարի շատ առատ եղած է՝ ցորենին շատ յարգ չունենալուն համար մշակողը քիչ կը ցանէ, որովհետեւ ցորենին գինն ինկած ըլլալով ըստ բաւականի ծախքը չիլեցըներ. ուրիշ բաներ մշակելու ետեւէ կ'ըլլայ, ցորենաբերութիւնը կը նուազի և գիները կը բարձրանան: Եթէ ձախորդ հունձք վրայ գանձ գիներու բարձրութիւնը յորդոր կ'ըլլայ մշակողին որ աւելի ցանէ, ինչպէս որ եղաւ այս տարի, և այս պարագայն կ'օգնէ բերոց առատանալուն: Ասանկ' նիհար կովերու չրջանէն ետքը գէր կովուց չրջանը կուգայ. այսմ մեզի երաշխաւոր է մշակողաց շահը:

Ուրիշ պատճառ մ'ալ է արգելք՝ ձախորդ տարեաց չրջանին մէջ ցորենոյ գընոյն անսահման կերպով բարձրանալուն նոյն իսկ վաճառողաց մէկմէկու մէջ նախանձորդութիւնն ու շահը: Նախ ցորեն մշակողը չեն կրնար անսահման ժամանակաւ պահել իրենց ցորենները, շատերը պէտք ունին ծախելու որպէս զի ծախքերնին հանեն ու մշակութիւննին առաջ տանին:

— Այն ատեն, կցեց Լէոնարտոս, շահարարք (spéculateurs) մենավաճառութեան (accaparer) կը զարնեն և երկիրն ամենեւին շահ չընեն:

— Ո՛հ. ահաւասիկ մենավաճառութեան կը դիմես որ հինգ ամիս առաջ մեզի այնչափ չարեաց պատճառ եղաւ. զարմացի էի ինչուան հիմա ձեզմէ

չընելու վրայ. շատ աղէկ. հիմա խօսինք շահարարաց և մենավաճառութեան վրայ և տեսնենք թէ ինչ ծածկուած է այս մեծամեծ բառերուն տակ. բայց նախ կը սկըսիմ ըսել ձեզի թէ ինչ որ շահարարը կը մենավաճառեն՝ բարիք ընելու համար է: Շահերնին վաճառելու կը ստիպէ զիրենք, վասն զի մէկմէկու և չվաճառող ցորենարեւաց հետ նախանձորդութեան մէջ կ'ըլլան, որ նշանաւոր նախանձորդութիւն ըսել է: Իրաւընէ ամեն եղածը գնելու համար պէտք է որ շատ բաղմամբ ըլլան: Գաղղիոյ տարեկան սպառելիք ցորենի քանակը 120 միլիոն եկտոլիտը ըլլալով, եթէ վեցերորդը պակաս կը համարինք՝ որ սոսկալի բան է, 100 միլիոն եկտոլիտը գնելիք կ'ունենային, որ սոսկ քսան ֆրանքով՝ որ շատ աժան գին ըսել է այս պիտի պարագայից մէջ, երկու միլիարի սարսափելի գումարը կը պահանջուինք: Ենթադրելով ալ որ կէսը միայն գնեն՝ դեռ ևս մէկ միլիարի ահադին գումար կ'ըլլայ:

Այսպէս ըլլալուն պէս՝ նախանձորդութիւն կը մտնէ նոյն իսկ զրամատեարց մէջ, որոնք ծախելու կը յորդորուն, որպէս զի բարիք արդիւնաւորեն երբ ցորենը մէկ գին մը առած է. ամենքը կը վախեն չըլլայ թէ շահերնին նուազի վաճառումը ուշացնելուն համար: Ուստի վախելով որ չըլլայ թէ բարերարութեամբ պատասխանատուութեան տակ իյնան՝ կ'արգելուն ցորեննին պահելէն. սակայն եթէ մենավաճառք ոչ բայց ուրիշները նախանձորդութեան կ'ելլեն. օտարը իսկ մասնակից կ'ըլլան և ցորենն ամեն կողմանէ կը թափի. այս նոր նախանձորդութեան վախը բաւական է սոսկ մենավաճառաց միտքն հաստատելու՝ որ ծախեն:

Կը տեսնէք ուրեմն որ ցորենի գնոյն անսահման սղութիւնը մենավաճառութեանց պատճառաւ վախնալու բան չէ. այս սղութեան մէջ բնական չափ կայ որ է նոյն իսկ յէութեան ցորենին. որպէս զի սղութիւնը չափազանց ըլլայ՝ պէտք է որ պակասն ալ չափազանց ըլ-

լայ. արդ ձեզի ըսի թէ ամենէն աւելի ձախորդ տարեաց մէջ շատ քիչ անգամ 30 օրը կ'անցնի, այսինքն Գաղղիոյ տարեկան սպառման տասներորդը: Միւս կողմանէ Աստուծոյ նախախնամութիւնը չինքեր որ հունձքն աշխարհիս վրայ ամենուրեք առ հասարակ անյաջող ըլլայ: Եւ արդարեւ իսկ՝ կլիմայից զանազանութեանը պատճառաւ, երբ Եւրոպայի քանի մը կողմերը հացի պակսութիւն կ'ըլլայ՝ ուրիշ հեռու կամ մօտիկ կողմ մը առատութիւն կ'ըլլայ, ինչպէս Պալդիկի, Լեհաստանի կողմերը, Ռուսաստանի ընդարձակ դաշտերը, Եգիպտոս և յետոյ Ամերիկայի անհուն տարածական երկիրը. և վերջապէս՝ նոյն իսկ Ափրիկէ՝ Աստրալիա՝ դար մը առաջ անծանօթ եղող երկիրը, կը սկըսին մեզի ցորենատու ըլլալ, և որ մեծն է՝ սքանչելի ցորեն կու տան:

Այս ամեն բանէս շատ կարեւոր հետեանք կը ծագին զոր դալ անգամ կը քննենք:

ՌԱՐԷ

Կը շարունակուի:

ՊԱՂԵՍՏԻՆ

(Տես էրես 80):

Է. — Երոշուսդէմ (շարունակութիւն):

Սրբոյ Յարութեան Եկեղեցիէն ետքը, Երուսաղեմի մեծագործ շէնքերուն կարգն է Մզկիթն Էօմէր խաշիֆայի, ուր որ ճիշտ շինուած էր երբեմն Սողոմոնի Տաճարն, որ եղաւ 'ի հիացումն աշխարհի. այն Տաճարն զոր մինչև ցայսօր արտասուալից աչօք կը փնտռեն Հրեայք 'ի սփոփանս իրենց աղէտիցը:

Եւ որովհետեւ մեր կենաց մէջ անցեալը անխղելի կերպիւ միացեալ է ներկային հետ, անոր համար յառաջ